

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ МОРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ

ПАНЧЕНКО Ірина Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії

<https://orcid.org/0000-0003-4545-3794>

УДК 347.764:368.23(477)

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.1.23

Стрімкий розвиток світового господарства та глобалізація мають свій беззаперечний вплив на морський транспорт. Усе це потребує особливої уваги у контексті правового регулювання та механізму відносин морського страхування. За таких обставин важливо дати правильну оцінку правовій природі договору морського страхування його поняттю та змісту. Сучасні відносини з торговельного мореплавання стикаються з різного роду ризиками. Судновласники та інші учасники мореплавання потребують такої системи охорони своїх майнових прав, яка гарантувала б відновлення порушених прав та інтересів. Саме таким інструментом є договір морського страхування. Вирішення завдань розвитку національної системи страхування неможливе без наукового осмислення проблем, які склалися сьогодні в Україні щодо непропорційності теорії та наявної практики страхування. Для України в умовах війни дуже важливим є запозичення зарубіжного досвіду у питаннях страхування своїх вантажів на тлі воєнних ризиків, що потребує відповідного нормативно-правового урегулювання.

У цьому дослідженні розглядається права природа договору морського страхування у контексті історичних подій, зокрема, формування важливого правового інституту, який за своєю суттю має стати амбасадором страхового права. На підставі системного аналізу національного законодавства було визначено поняття договору морського страхування відповідно до тлумачення, наведеного у Кодексі торговельного мореплавання України, та

зроблено висновок, що це визначення співвідноситься з думкою авторів, які досліджували тему договору морського страхування та його поняття. Тема дослідження є актуальною, важливою та корисною, адже попри довготривалу та багату історію становлення морського страхування як різновиду, тема дослідження не втрачає своєї актуальності та потребує більш глибокого опрацювання, оскільки в умовах сьогодення, як і багато років тому, учасники морської торгівлі зазнають потребу у зменшенні ризиків, пов'язаних з мореплаванням.

Ключові слова: страхування, договір морського страхування, морське судноплавання, ризики, об'єкт страхування.

Постановка проблеми

Сучасні відносини з торговельного мореплавання стикаються з різного роду ризиками. Судновласники та інші учасники мореплавання потребують такої системи охорони своїх майнових прав, яка гарантувала б відновлення порушених прав та інтересів. Саме таким інструментом є договір морського страхування. Вирішення завдань розвитку національної системи страхування неможливе без наукового осмислення проблем, які склалися сьогодні в Україні щодо непропорційності теорії та наявної практики страхування. Для України в умовах війни дуже важливим є запозичення зарубіжного досвіду у питаннях страхування своїх вантажів на тлі воєнних ризиків, що потребує відповідного нормативно-правового урегулювання.

Вибір теми дослідження зумовлений також недостатньою увагою у вітчизняній юридичній літературі до питань, пов'язаних із договором морського страхування. Загалом тема морського страхування неодноразово досліджувалася різними авторами, однак у контексті взаємозв'язку правової природи це поняття ґрунтовно не досліджувалася.

Темі договору морського страхування приділяли увагу такі автори: Микитюк В.О., Павлюк А.В., Приступа Л.А., Позднякова А.О., Балабанов О.О. тощо. Микитюк В.О., Павлюк А.В., Приступа Л.А., Позднякова А.О. Вищенаведені автори досліджували саме питання правової природи договору в контексті історичних подій. До прикладу, пакистанський дослідник Дін Саджид Мохі Ал дав оцінку найдавнішим згадкам про морське страхування. Водночас мета цього дослідження, поєднати теоретичні знання з сучасною практикою страхування відповідно до чинного законодавства України.

Мета і завдання дослідження

Метою наукового дослідження є теоретичне опрацювання цивільно-правових питань договору морського страхування, визначення його правової природи в контексті історичних подій та їхній вплив на розвиток морського страхування в Україні на підставі аналізу нормативно-правових актів, які визначають цей вид страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для визначення правової природи договору морського страхування необхідно поглибитись в історію судноплавства. Треба звернути увагу на такий факт: морське страхування стало амбасадором у світовому страхуванні. Його історія бере свій початок від грецької та римської морської позики. Це були найдавніші інструменти хеджування ризиків, які наші предки використовували для зменшення ризику в середньовічні часи [1, с. 661].

Первинні спроби страхування у стародавні часи здійснювалися за принципом взаємодопомоги. Найпростішою формою страхового захисту було натуральне страху-

вання. Перші угоди про страхову взаємодопомогу мають коріння в глибокій давнині і стосуються галузі торгівлі, морських та сухопутних перевезень [2, с. 66-67].

У 1347 р. в Італії було виписано перший зі збережених до нині страхових полісів, це було пов'язано саме з морським страхуванням [3, ст. 40]. Морське судноплавство завжди супроводжувалося значними ризиками, тому навіть у середньовічні часи люди шукали вирішення цієї проблеми, зокрема, шляхом забезпечення певних правових гарантій.

Сучасне морське страхування можна сміливо пов'язати з провідною компанією у світі страхових ринків Лондонським Ллойдом [3, ст. 40]. Так у 1689 р. у Лондоні Едвард Ллойд створив кав'ярню, куди завжди приходили для обговорення ділових питань заможні люди, купці, капітани суден. Після смерті Едварда Ллойда у 1771 р. відвідувачі кав'ярні Ллойда об'єдналися в асоціацію морських страховиків і почали проводити власну реєстрацію суден. Зі свого боку, судовласники, зацікавлені в реєстрації, також об'єдналися у незалежну асоціацію. У 20-х рр. XIX ст. ці асоціації (асоціації страховиків і судовласників) об'єдналися в одну, а з 1834 р. почали видавати – *Lloyd's Register of British and Foreign Shipping*.

У 1779 р. члени асоціації «Лондонський Ллойд» прийняли «підписний формуляр Ллойда» (формуляр угоди морського страхування). Поліс Ллойда слугував зразком для створення нормативних актів, які регулювали морське страхування в Німеччині, Італії, Голландії, Франції, Росії. Зміст полісу не змінювався з часу його прийняття. Лише остання фраза, яка спочатку звучала «В ім'я Господа амінь», була в 1850 р. замінена на «Хай буде про це відомо». Наприкінці XVIII ст. андеррайтери обрали комітет і переїхали у власне приміщення. У 1871 р. парламентом Великобританії було прийнято закон, згідно з яким комітет Едварда Ллойда було перетворено у корпорацію «Ллойд» [4, с. 137].

Із зазначеного вбачається, що саме Лондонський Ллойд дав поштовх розвитку сучасного нормативно урегульованого страхування морських суден.

Більш ніж за три сторіччя розвитку морського страхування було розроблено головні принципи, поняття й механізми, які застосовуються і донині, іноді лише з невеликими змінами.

У більшості країн дотепер прийняті та діють закони, які регламентують укладення та виконання договорів страхування. Треба зазначити, що є декілька моделей такого правового регулювання. Порівнюємо моделі, які відображають загальну картину правового регулювання договорів морського страхування – англійську та норвезьку. Так, у Норвегії діє Закон про Страхові Контракти (Norwegian Insurance Contract Act – FAL) 1989 р., який є основою під час укладання будь-яких договорів у галузі страхування, включно з морським страхуванням. У свою чергу, в Англії діє спеціальний Закон про морське страхування (Marine Insurance Act) 1906 р. Незважаючи на певні розбіжності правового регулювання відносин у сфері морського страхування у вказаних країнах, йому притаманні і спільні риси, які знаходять своє втілення і в українській моделі регулювання вказаних відносин. Так, низка положень зазначених законів є імперативними, а отже, обов'язковими для виконання. Вони застосовуються навіть у тих випадках, коли сторони за договором морського страхування домовились про протилежне. Однак кількість обов'язкових положень не є переважаючою. Поруч з імперативними виділяються диспозитивні положення, які переважають за кількістю, і використання яких не є обов'язковим, бо сторони можуть лише враховувати їх при укладенні договору. Такі норми мають рекомендаційний характер [5, с. 84].

За загальним правилом, договором вважається домовленість двох або більше сторін, що спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків [6].

Автори, які проводили дослідження цієї теми, давали різне визначення поняттю «договір морського страхування». Однак у цих визначеннях спостерігається спільна думка, згідно з якою одна сторона зобов'язується виплатити іншій стороні страхове відшкодування, а інша – сплачувати страхові платежі.

Так Ольховик Л.А. визначає, що за договором морського страхування страховик у разі настання передбачених у договорі небезпечностей або випадковостей, яких зазнає будь-який майновий інтерес, пов'язаний із торговельним мореплаванням (страхового випадку), зобов'язується відшкодувати страхувальнику або іншій особі, на користь якої укладено договір (вигодонабувачу), понесені збитки, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору [7, с. 74].

А Іменітов Г.І. вказує, що договір морського страхування – це угода, згідно з якою одна сторона (страховик) приймає на себе за обумовлену винагороду (страхову премію) обов'язок відшкодувати іншій стороні (страхувальнику) збитки, що виникли як наслідок передбачених у договорі небезпек та випадковостей, яким піддається судно або вантаж [8, с. 62].

Разом з тим, треба звернутися саме до правового підґрунтя договору морського страхування в Україні.

Договір морського страхування за своєю суттю є договором страхування.

Відповідно до ст. 980 Цивільного кодексу України за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору [6].

Спеціальним нормативно-правовим актом, який регулює питання договору морського страхування, є Кодекс торговельного мореплавання України.

Поняття договору морського страхування наведено у 239 ст. Кодексу торговельного мореплавання України. Так, згідно з вказаною статтею за договором морського страхування страховик зобов'язується за визначену плату (страхову премію) у разі настання передбачених у договорі небезпечностей або випадковостей, яких зазнає об'єкт страхування (страхового випадку), відшкодувати страхувальнику або іншій особі, на користь якої укладено договір, понесені збитки [9].

Як бачимо, норма 239 ст. Кодексу торговельного мореплавства України співвідноситься з 980 ст. Цивільного кодексу України. Однак Кодекс торговельного мореплавства України дає більш широке та конкретизоване визначення цьому виду страхування, окреслює його об'єкти та умови.

Поняття договору страхування нерозривно пов'язано з його об'єктом. Так, згідно

з 242 ст. зазначеного вище кодексу, об'єктом морського страхування може бути будь-який пов'язаний з мореплавством майновий інтерес, як-от: судно, у тому числі і таке, що будується, вантаж, фрахт, плата за проїзд, орендна плата, очікуваний від вантажу прибуток і вимоги, що забезпечуються судном, вантажем і фрахтом, заробітна плата, інші види винагороди капітана, інших осіб суд-

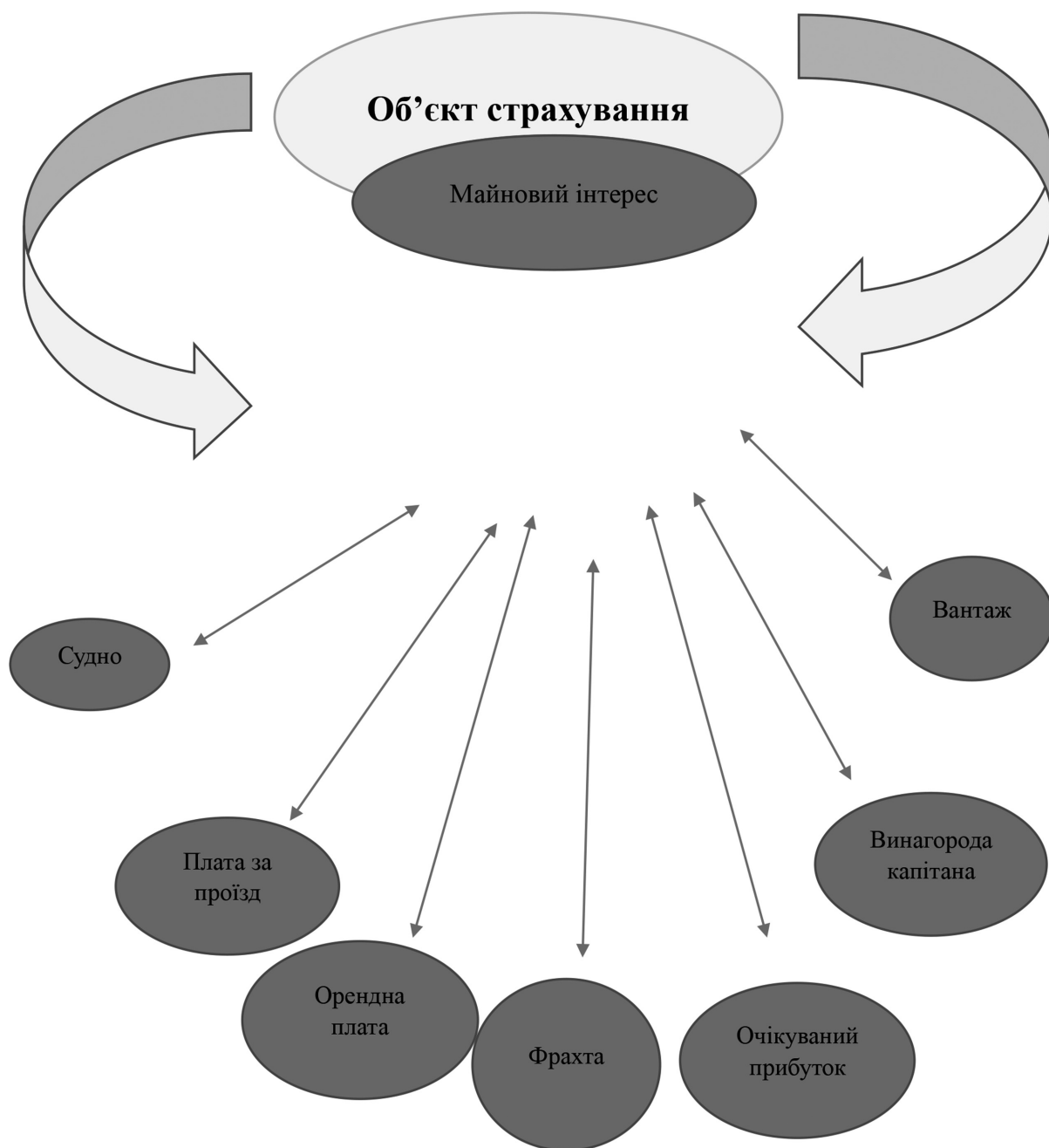


Рис. 1. Складники об'єкту договору морського страхування
Джерело: розроблено автором на основі джерела [9].

нового екіпажу, цивільна відповідальність судновласника і перевізника, а також ризик, взятий на себе страховиком (перестраховування).

Об'єкт страхування повинен бути вказаний у договорі морського страхування [9].- У майбутньому у разі наявності певних суперечок спростить можливість звернення до суду шляхом використання права на позов [10, с. 10].

Принагідно зауважити, що відповідно до п. 8. 89 ст. Закону України «Про страхування» договір страхування, у якому відсутній об'єкт страхування, є нікчемним [9].

На рис. 1 узагальнено та згруповано ст. 242 Кодексу торговельного мореплавства України.

Абзацом 3 242 ст. Кодексу торговельного мореплавства України визначено, що договори морського страхування із страховальниками-резидентами та договори обов'язкового страхування пасажирів від нещасних випадків, що виникають під час морського перевезення, укладаються страховиками, які визнані такими відповідно до законодавства України, одержали в установленому порядку ліцензії на здійснення цього виду страхування і є членами Морського страхового бюро[9].

Отже, можна зробити висновок, що об'єктом за договором морського страхування, у розумінні зазначеної вище статті, може бути не лише майновий інтерес, але й життя та здоров'я людей у вигляді обов'язкового страхування пасажирів від нещасних випадків, що, по суті, відповідає ідеї трансгуманізму, яку досліджували у своїй праці Філіпова М. та Лієв К. [11, с. 36].

Змістом договору морського страхування є чітке визначення страхового інтересу чи об'єкта страхування, зазначення небезпек і випадковостей, від яких страхується пов'язаний із судном або вантажем майновий інтерес (страхові ризики), умови страхування та умови виплати страхового відшкодування, а також сума страхової премії.

Метою договору страхування є відшкодування збитків – виплати страховиком страхового відшкодування. Необхідним елементом змісту договору морського страхування є зазначення страхової суми, на яку

страхувальник страхує свій майновий інтерес. Ця сума повинна бути обов'язково зазначена в договорі страхування [9].

Адамова О. С. у своєму дослідженні визначила, що юридична спільнота не дійшла єдиного консенсусу у визначенні предмету договору морського страхування, який є невід'ємною та істотною умовою кожного договору. Наприклад, одні дослідники вважають, що його предметом є майновий інтерес, який пов'язаний з торговельним мореплаванням, інші вважають, що предметом договору морського страхування є саме те, що застраховано, тобто пов'язують це з конкретним майном, товаром тощо [12, с. 15].

Водночас, Адамова О. С. дійшла висновку, що предметом договору морського страхування є саме правовідносини з морського страхування, акцентуючи, що предметом будь-якого правочину є цивільні правовідносини.

Таким чином, авторка вказує, що зазначені вище погляди на предмет правочину не повинні протиставлятися один одному, оскільки розкривають одне і те саме явище з різних сторін.

Водночас, Кодекс торговельного мореплавства України містить норму, яка зводить нанівець наявність зазначених вище умов. Особливо це є актуальним для України в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації, яке відбулося 24 лютого 2022 року.

Так, у ст. 261 Кодексу торговельного мореплавства України визначено, що страховик не відповідає за збитки, що виникли внаслідок різного роду воєнних дій або військових заходів та їхніх наслідків, захоплення, піратських дій, народних заворушень, локаутів, страйків, а також конфіскації, реквізиції, арешту або знищення судна чи вантажу на вимогу військових або цивільних властей [9].

З огляду на ризики та небезпеки пов'язані з воєнними діями на півдні України, блокади портів, які відбувались від початку повномасштабного вторгнення, судноплавання в Україні потребує особливого захисту, однак національне законодавство у цьому питанні зайшло у глухий кут. Саме в цей час компанія Ллойдс (Lloyd's) заявила

про готовність оформлювати страхові поліси на суму до 50 мільйонів доларів для українських кораблів[13].

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна з упевненістю констатувати, що інститут морського страхування має важливе як міжнародне, так і внутрішньодержавне значення. Це спосіб захисту як судновласників, так і власників товарів, які користуються морськими перевезеннями. На підставі аналізу історичних фактів про становлення інституту страхування було досліджено питання правової природи договору морського страхування, та встановлено, що саме морське страхування стало амбасадором у страхуванні у світі загалом. Ця тема розкриває теоретичну основу договору страхування загалом та договору морського страхування зокрема, а також його нормативно-правове підґрунтя. З огляду на те, що Україна є морською державою та має вихід до численних власних морських портів, тема інституту морського страхування та зокрема договору морського страхування є дуже актуальною, особливо на тлі воєнних подій, які охопили територію України та підвищили ризики судноплавства. У таких умовах повинен існувати інститут захисту судновласників від можливих втрат внаслідок воєнних дій. Разом з тим чинне законодавство чітко визначає, що страховик не відповідає за збитки, що виникли внаслідок різного роду воєнних подій. Такий механізм захисту має право на існування та застосовується у зарубіжних країнах, як то компанія Лондонський Ллойдс, яка взяла на себе страхові ризики в умовах війни в Україні. Відповідно, дуже актуальним на сьогодні є дослідження та розкриття теми морського страхування в Україні в умовах війни та визначення дієвих механізмів задля зниження ризиків судновласників.

Література

1. The Impact of International Trade on Economic Growth: A Case Study of Pakistan / S. Ghaffar et al. *Asian Journal of Social Sciences and Management Studies*. 2019. Vol. 6,

no. 2. P. 15–22. URL: <https://doi.org/10.20448/journal.500.2019.62.15.22> (date of access: 15.03.2023).

2. Микитюк В.О. Становлення та організація страхування в епоху Античності та Середньовіччя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4 (47). С. 66-74.

3. Павлюк А. В. Приступа Л. А. Морське страхування – один із найдавніших видів страхування. *Тенденції економічного розвитку України в умовах нестабільності: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 29-30 травня 2015 р.). Київ, 2015. С. 40-43.

4. Позднякова Л.О. Історичні витoki формування та розвитку страхової системи. *Гроші, фінанси і кредит*. 2017. Вип. 3. С. 135-140.

5. Балобанов О. О. Андріященко О. О. Страхування морських перевезень вантажу: окремі організаційно-правові аспекти. *LEX PORTUS*. 2018. № 4(12). С. 80-88.

6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.03.2023).

7. Ольховик Л. А. Поняття морського страхування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 72-74.

8. Именитов Г. И. Советское морское и рыболовное право: учебник. Москва: Юрид. лит., 1951. 187 с.

9. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23.05.1995р. №176/95-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.03.2023).

10. Melnychenko N. Claim and its modern modifications: definitions of the future. *Futurity Economics&Law*. 2021. P. 4–11. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2021.03.25.1> (date of access: 15.03.2023).

11. Filipova M., Iliev K., & Yuleva-Chuchulayn R. A Transhumanist Legal Worldview: Responding to the Challenges of Time (Requirement, or Necessity?). *Futurity Economics&Law*. 2021. P. 28–37. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2021.03.25.5> (date of access: 15.03.2023).

12. Адамова О.С. Предмет договору морського страхування: до постановки проблеми. *Часопис цивілістики*. Вип. 28. С.14-17.

13. Компанія Lloyds погодилася застрахувати судна з Українським зерном в Українському морському коридорі. URL: ogist.fm/news/kompaniya-lloyds-pogodilasya-zastrahuvati-sudna-z-zernom-v-ukrayinskomu-orskomu-koridori

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF THE MARITIME INSURANCE CONTRACT

Rapid development of world economy and globalization have their undeniable influence on maritime transport. All this requires special attention in the context of legal regulation and mechanism of maritime insurance relations. In such circumstances, it is important to give a correct assessment of the legal nature of the contract of maritime insurance of its concept and content. Modern merchant shipping relations are faced with all kinds of risks. Shipowners and other maritime participants need such system of protection of their property rights which would guarantee restoration of violated rights and interests. Contract of marine insurance is just such an instrument. The tasks of national insurance system development cannot be solved without scientific understanding of problems, which have emerged in Ukraine

today concerning disproportionate theory and existing practice of insurance. For Ukraine in conditions of war it is very important to borrow foreign experience in issues of insurance of its cargoes against the background of military risks, which requires an appropriate regulatory and legal regulation. This study examines the legal nature of the contract of marine insurance in the context of historical events, in particular, the formation of an important legal institution, which in its essence should become an ambassador of insurance law. On the basis of a systematic analysis of national legislation the notion of the contract of marine insurance in accordance with the interpretation given in the Code of Merchant Shipping of Ukraine was defined and it was concluded that this definition correlates with the opinion of the authors who researched the subject of the contract of marine insurance and its concept. The theme of the research is actual, important and useful, because in spite of the long and rich history of the formation of marine insurance as a variety, the theme of research does not lose its urgency and requires more profound treatment, because in today's conditions, as well as many years ago, participants of sea trade have a need to reduce the risks associated with maritime insurance.

Key words: insurance, maritime insurance contract, maritime shipping, risks, insurance object.